

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 29.02.2024

Makale Kabul | Accepted: 20.05.2024

Atıf | Cite as: Nazlı Paşalı, "Yelü Chucai Seyahatnamesi Hakkında Notlar", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), Haziran 2024, s. 41-51.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1445266>

YELU CHUCAI SEYAHATNAMESİ HAKKINDA NOTLAR

Nazlı PAŞALI*

Öz

Gerçek ismi Zhanran Jushi olan Yelü Chucai (耶鲁楚材), XII. yüzyılın ikinci yarısının son çeyreğinde Çin'in Yanjing şehrinde (燕京) dünyaya gelmiştir. Kökeni konusunda resmi Çin kayıtları Liao Sülalesi'nden (遼朝) geldiğini teyit etmektedir. Geniş bir yelpazede eğitim alan Yelü Chucai, memurluk sınavlarında başarılı olarak devlet kademesinde çalışmaya başlamıştır. Aldığı eğitimle 'Üç Öğretinin Efendisi' olarak bilinen Yelü Chucai, Cengiz Han Yanjing şehrini ele geçirdikten bir süre sonra onun hizmetine girmiştir. Cengiz Han'ın danışmanı, astronomu ve kâtabi olarak Batı Seferi'ne katılan bu zat, ardında muhteşem bir eser bırakarak bahis konusu döneme ışık tutmuştur. İki bölümden müteşekkil olan Xiyoulu (西游录) isimli seyahatnamenin ilk kısmında sefer güzergâhı anlatılırken; ikinci kısmında ise Qiu Gong (丘公, 1148-1227) nam-ı diğer Chang Chun (长春) ile olan ilişkisi kaleme alınmıştır. Yelü Chucai'nin seyahat notları günümüze ulaşan nadir bir eser olmasına rağmen şimdiye kadar Mandarin Çincesinden Türkçeye çevrilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yelü Chucai, Batı Seyahati, Cengiz Han, Moğollar

NOTES ON THE TRAVELOGUE OF YELU CHUCAI

Abstract

Yelü Chucai (耶鲁楚材), whose real name was Zhanran Jushi, was born in Yanjing (燕京), China in the last quarter of the second half of the XIIth century. Regarding his origin, Chinese official records confirm that he came from the Liao Dynasty (遼朝). Having received a wide range of education, Yelü Chucai succeeded in the civil service exams and started to work at the state level. Known as the 'Master of the Three Teachings' for his education, Yelü Chucai entered the service of Genghis Khan some time after he captured the city of Yanjing. Chucai, who participated in the Western Expedition as Genghis Khan's advisor, astronomer and clerk, shed light on the period in question by leaving behind a magnificent work. The first part of the two-part travelogue Xiyoulu (西游录) describes the itinerary of the expedition, while the second part describes his relationship with Qiu Gong (丘公, 1148-1227) namely Chang Chun (长春). Yelü Chucai's work is remarkable in that it is a rare surviving work and has not been translated from Mandarin Chinese into Turkish so far.

Keywords: Yelü Chucai, Western Travel, Genghis Khan, Mongols

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, nazli.pasali98@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1114-0696.

Yaşam Öyküsü (1190-1244)

Yelü Chucai bir diğer ismiyle Zhanran Jushi (湛然居士), 1190¹ yılında Yanjing (燕京)² şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Yelü Lü (耶鲁鲁) kaynaklara göre oğlunu kucağına aldığında şu sözleri sarf etmiştir: “Oğlumu altmış yaşında kucağıma aldım. O ailemiz için çok önemli, bir gün silah olacak ve yabancı ülkeler tarafından kullanılacak”³.

Yelü Chucai’ın kökeni konusunda iki farklı görüş mevcuttur. Birincisi Rene Grousset tarafından sunulan Kitanların Moğol ailesine mensup olduğu ve Moğolca konuştuğudur. Grousset buna dayanarak Yelü Chucai’ın Çinlileşmiş bir Moğol olduğunu öne sürmüştür. Ancak Yuanshu’daki (元書) biyografide ise onun Liao (遼) veya diğer adıyla Kitan sülalesinden geldiği ve Yelü soyadının, Liao Sülalesi’nin⁴ aile adı olduğu aktarılmıştır. Çin kaynakları da onun adı geçen sülaleden geldiğini teyit etmektedir. Liao Sülalesi’nin kurucusu Yelü Abaoji’nin (耶鲁阿保机) ise dokuzuncu torunu olduğu öne sürülmektedir.⁵ Liao Dongdan Wang’ın soyundan gelen Yelü Chucai’ın babası Yelü Lü, çalışkanlığı ve ahlakî davranışları dolayısıyla Jin Shizong’a (遼景宗)⁶ hizmet etmiştir. Atalarının evi Yanjing yakınlarındaki Yizhou (夷州) eyaletinin Hongzheng ilçesinde olmasına rağmen⁷ Yanjing’de dünyaya gözlerini açan Yelü Chucai, orada büyümüştür. Babasını üç yaşında kaybeden Yelü’ye annesi Yang rehberlik ederek; astronomi, coğrafya,

---

¹ Yelü Chucai’ın doğum tarihi tartışmalıdır. Liu Liangxin bu tarihi 1190 yılı olarak verirken, Igor de Rachewiltz 1189 olarak belirlemiştir. Söz konusu tartışmanın ana nedeni ise Çinlilerin kullandıkları takvimden kaynaklanmaktadır. Çünkü eski Çin takvimi ayın hareketlerini esas almaktaydı ve bir yıl 354 güne tekabül ederdi. Bu durum güneş yılı sistemine uymadığı için de her on dokuz yıllık döngüde yedi kere on üçüncü ay eklenirdi. Bkz: Liu Lixiang, “Yidai Ming Xiang Yelü Chucai”, *Gejie*, S. XXIII, China 2019; Igor de Rachewiltz, “The Hsi-Yu Lu By Yeh-lü Ch’u-Ts’ai”, *Monumenta Serica*, Vol. XXI, 1962; Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2000, s. 291.

² Günümüzde Pekin (北京) şehridir. Eski zamanlarda şehrin bu isimle anılmasının temel nedeni şudur; Yanjing kelimesi Çince “Kuzey Başkenti” anlamına gelmektedir ve çeşitli hanedanlar döneminde farklı isimler ile anılarak başkentlik yapmıştır. Çin için kültürel ve ticarî önemini hâlâ koruyan Pekin, günümüzde de Çin Halk Cumhuriyeti’nin başkentidir.

³ Lao Jiang, *Yelü Chucai*, Beijing 1996, s.3.

⁴ Liao Sülalesi: Kitanlar aslında Liao Nehri’nin ağzında yaşayan bir halk idi. Uygur Kağanlığı’nın Kırgızlar tarafından yıkılmasının ardından ortaya çıkan kaotik durumda Kitan kabileleri Yelü ailesinin liderliğinde toplanmaya başlamışlardı. Siyasî birliklerini sağlayan Kitanlar, Tang Hanedanı sona erince Çin’deki asayişsizlikten faydalanarak Kuzey Çin coğrafyasına hâkim olmuşlardır. 1114 yılında Juchen kabilesinin hareketi ve 1125 yılında Pekin’in zapt edilmesiyle Liao Sülalesi tarihten silinmiş ise de Juchen hareketi son bulmamıştır. Song Hanedanı’nın yıkılmasının ardından Jin Hanedanı adını alan Juchenler Çin coğrafyasında hüküm sürmeye başlamıştır. Liao Hanedanı’nın nihayete ermesinden sonra Kitanlar, Jin Hanedanı’na hizmet etmeye başlamıştır. Bkz. Kubilay Atik, “Kitan Dilinde Yazılmış Materyallere Genel Bakış”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. XXXVIII, İstanbul 2021, s. 127-128; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 2019.

⁵ Lao Jiang, s. 2.

⁶ Jin Shizong: Jin hanedanının beşinci imparatoru.

⁷ Günümüzde Pekin yakınlarındaki Liaoning (辽宁) eyaletinin Yi ilçesidir.

matematik, Budizm⁸, Taoizm⁹, tıp ve kehanet gibi sanatları içeren geniş bir eğitim almasını sağlamıştı. Aldığı eğitim sonucunda girdiği memurluk sınavlarında üstün başarı sağlamış ve devlet kademesinde görev almıştır. Özellikle Jin Hanedanı¹⁰ sisteminde “Yuan Asistanlığı” adı verilen özel bir sınav mevcuttu. Yelü Chucai’ın bu sınavda verdiği cevaplar onun üstün başarısını ortaya koyarak doğrudan “Yuan” olarak görevlendirilmesine olanak sağlamıştır. Sonrasında Kaizhou (開州)¹¹ şehrinde yönetici yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1214 yılında Jin başkenti Bian¹² (汴) kentine taşınınca Yelü Chucai’a “Sağ ve Sol Büronun İkinci Sekreteri (左右司員外郎)”¹³ olarak görev yapması teklif edilmiş ancak Cengiz Han’ın saldırısının ilerlemesi neticesinde bu görevi ifa edememiştir.

İmparator Taizu’nun onuncu yılında (1215) Moğol ordusu Jin başkenti Yanjing’i ele geçirdiğinde Cengiz Han, Yelü Chucai’ı görüşmeye çağırmıştı. Çin kaynakları burada onun 8 尺 (chi)¹⁴ boyunda, uzun sakallı ve güzel sesli biri olduğunu kaydetmiştir¹⁵. Cengiz Han ona baktıktan sonra “Liao ve Jin nesiller boyu birbirlerine düşman oldular ama ben, atalarının düşmanı için çalışma utancını senden temizledim”. Yelü Chucai ise: “Hizmetkârınızın babası ve dedesi daha önce Jin Sülalesi’ne hizmet edip onların memuru olarak çalıştıktan sonra nasıl olur da efendisinden intikam almaya cüret eder?”. Onun bu cevabı ile Jin Hanedanı’na olan bağlılığı Cengiz Han’ı derinden etkilemiştir. Akabinde

⁸ MÖ VI. yüzyılda Kuzey Hindistan’da ortaya çıkarak geniş kitleleri etkisi altına almıştır. Buda’nın öncülük ettiği bu inanç Batı ülkelerinde din anlamına gelirken; Asya ülkelerinde ise Buda disiplini olarak değerlendirilmiş ve “Buda-Sasana” şeklinde isimlendirilmiştir. Budizm’in kurucusu olan Siddhartha Gotama (MÖ 563-483), günümüzde Hindistan’ın kuzeydoğusundaki Nepal havalisindeki Lubini’deki Sakya kabilesinin yöneticisinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Dünyanın ilk büyük misyoner öğretisi kabul edilen Budizm tüm Doğu Asya’da etkili olmuştur. Kuzey Çin’e ticaret yolları vasıtasıyla girmiş ise de Çin’in güneydoğu coğrafyasına yayılması deniz ticareti ile olmuştur. Çin’de Buda’nın doğum günü dördüncü ayın sekizinci gününde kutlanır. Çoğu yazılı metinde bu tarih onun rahme düştüğü gün olarak anılır. Bkz. Wolfram Eberhard, s. 70; Aybike Şeyma Tezel, *A Study on China’s Only Female Ruler Wu Zetian*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2009, s. 23, Fung Yulan, *Çin Felsefesi Tarihi*, çev. Fuat Aydın, İstanbul 2009, Rene Grousset, *Çin Tarihi*, çev. İlhan Aslan, İstanbul, 2023, s. 67-72.

⁹ Taoizm’in başlangıcı Lao Tzu’ya (Laozi, 老子) dayandırılır. Lao Tzu’nun nerede ne zaman doğduğu net olarak bilinmese de MÖ IV. yüzyılda yaşadığı tespit edilmiştir. Söz konusu öğretisi, Çin’de istikrarsızlık ortamı sonrasında tabiat ile uyum halinde olmak üzerine temellenmiştir. İlk olarak felsefi bir sistem olarak ortaya çıkan Taoizm, MÖ II. yüzyılda eski Çin inançlarını da kapsayan bir dine evrilmiştir. Zaman içerisinde Taoculuk üst sınıflar tarafından benimsenen bir akide haline gelerek Kuzey Çin’de resmi din statüsüne yükseltilmiştir. Taoculuğun temel kavramı olan tao/dao (道) ise hayat içerisindeki dengeyi, düzeni sağlayan ilke olarak ifade edilmiştir. Bkz. *Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları-I*, çev. Aykut Dal-Bülent Okay, İstanbul, 2021, Fung Yulan, s. 88-92

¹⁰ Jin Sülalesinin esas kurucusu Tunguz kökenli Curçenlerdir. İlk devirlerinde Çin’e haraç veren bir topluluk iken sonrasında güçlenmişler ve Aguda önderliğinde saldırıya geçerek 1115 yılında Jin İmparatorluğu kurmuşlardır.

¹¹ Kaizhou, Çin’in güneybatısında, Sichuan (四川) eyaletiyle sınır komşusu olan Chongqing (重庆) şehrinin bir ilçesidir. Chongqing şehri günümüzde Kuşak-Yol Projesi’nin ana üssüdür.

¹² Bian, şimdiki Henan (河南) eyaletindeki Keifang (开封) şehridir.

¹³ Sağ ve Sol Büronun İkinci Sekreteri (左右司員外郎): Tang Hanedanı İmparatoriçesi Wu Zetian (武则天) döneminde kurulmuş olan Kamu Hizmetleri Departmanı’dır. Devlet memuru seçme ve değiştirme yetkisine sahip bir departmandır.

¹⁴ Çin’e ait bir uzunluk birimidir. Antik dönemde 1 尺 = 27.6 cm denk gelmekteydi. Günümüzde ise 1 尺 = 33.33 cm olarak esas alınmaktadır. Burada Yelü Chucai’ın boyu için geçen 8 尺 ifadesi 220 cm olsa da bu ölçü ya abartılı ya da yanlışdır.

¹⁵ Lao Jiang, s. 2.

hanın maiyetine girmiş ve zaman içerisinde Moğol İmparatorluğu'nda Moğol olmayan en yüksek rütbeli memurlardan biri olmuştur¹⁶. Aynı zamanda ona Moğol dilinde “uzun sakal” anlamına gelen “urtu saqal” adını vermiştir.

Cengiz Han'ın Yelü Chucai'a olan ilgisi iki temel özelliğine istinat etmiştir: İlk olarak bilgisinden dolayı Çin'in fethi için önemli bir karakterdi; ikincisi ise o bir kâhindi ve genellikle tahminleri doğru çıkardı. Yelü Chucai, Cengiz Han'ın başarılı seferler düzenlemesine yardımcı olacağı için Moğol hükümdarı nezdinde değerli bir figür olarak görülmüştür¹⁷. Kâhin kimliğinin yanı sıra bir şifacı olarak da kayıtlara geçmiştir. Kaynakları incelediğimizde Tangut Seferi'nin ardından Moğolların bölgeden ganimet elde etmesine karşın Yelü Chucai'ın sadece *ravent otu*¹⁸ ve birkaç kitap aldığı kaydedilmiştir. Bu durum ilk önce alay konusu edilmişse de kısa süre sonra zuhur eden bir salgın hastalıktan korunmak için bu ot hayati rol oynamıştır.

Yelü Chucai astronomi eğitimi de almıştı. O sıralarda kullanılan takvimin gökyüzü ile uyuşmadığını fark edince 1220'lerde Semerkant'taki Müslüman ve Çinli münecimler ile temas kurarak iki takvim hazırlamıştı. Çinlilerin beş gezegeni hesaplama yöntemlerini korurken coğrafi zaman düzeltme usulünü benimsediği Cengiz Han tarafından kabul edilen ancak resmî olarak kullanılmayan *Gengwu Yılı'nın Batı Seferi Takvimi* ve İslamî hesaplamalara dayanan *Madaba Takvimi*'ni hazırlamıştı.¹⁹

Çinli kâhinin Cengiz Han'ın hizmetinde bulunduğu süreçte kayıtlara geçen kehanetlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Jimao yılının altıncı ayında²⁰ Cengiz Han, Batı Seferi'ne çıktığı zaman karın 3 尺 kalınlığında olduğunu görünce tereddüt etmiş ancak Yelü Chucai bu durumu düşmana karşı kazanılacak zaferin alâmeti olarak yorumlamıştır.

2. Batı bölgelerindeki münecimler, beşinci ayın dolunayında²¹ bir ay tutulması olacağını öngörmüşlerdir. Ancak o bunun hatalı olduğunu ve tutulmanın 1221 yılının onuncu ayında olacağını söyleyerek haklı çıkmıştır.

3. Renwu yılının sekizinci ayında²² görülen kuyruklu yıldızı ise Jin hükümdarının değişeceğinin habercisi olarak yorumlayan Yelü Chucai yine haklı çıkmış ve ertesi yıl İmparator Xuanzong (宣宗)²³ ölmüştür.

Tüm bu kehanetler neticesinde Cengiz Han her sefere çıktığında Chucai'a bir kehanette bulunmasını emretmiş ve hemen ardından kendisi de bir koyun kemiği yakarak çıkan sonuç ile onun kehanetini karşılaştırmıştır.

Bilgisiyle Cengiz Han'ın dikkatini çekerek hizmetine giren bu kâhin, Çin yıllıklarına göre han ve haleflerinin devr-i saltanatlarında mühim roller üstlenerek

¹⁶ Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, İstanbul 2021, s. 100.

¹⁷ Tatiana Sletnava, “Yelü Chucai'a Movement in The Mongolian Court Described in Yuanshi”, *Journal of East Asian Cultures*, Vol. I, Cambridge University 2022, s. 33

¹⁸ Kuzukulağı familyasından otsu bir bitkidir. Yaprakları zehirli olmasına karşın yaprak sapı tıp alanında özellikle geleneksel Çin tababetinde müshil olarak kullanılmaktadır.

¹⁹ Qiao Yang, “Like Stars in The Sky: Networks of Astronomers in Mongol Eurasia”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. LXII, 2019, s. 420; Pietro Corradini, “The Chinese Imperial Astronomical Office and The Jesuit Missionaries”, *Rivista Degli Studi Orientali*, Vol. LXVIII, 1994, s. 341.

²⁰ Yuanshu 146'da geçen bu tarih Geoffrey Humble tarafından 13 Temmuz-11 Ağustos 1219 olarak tespit edilmiştir.

²¹ Geoffrey Humble bu tarihi 17 Haziran 1220 olarak tespit etmiştir.

²² Geoffrey Humble bu tarihi 7 Eylül-6 Ekim 1222 olarak tespit etmiştir.

²³ İmparator Xuanzong, Jin Hanedanı'nın sekizinci imparatorudur. Çin tarihinde Büyük Duvar'ın (Çin Seddi) ötesine geçen ilk imparatordur.

devletin en üst kademelerine çıkmıştır. Özellikle astroloji eğitimi alması, Moğolca anlayabilmesi ve Çin kültürüne hâkim olması sebebiyle hızlı bir yükselme süreci yaşamıştır.

Esasen Konfüçyanist²⁴ eğitim alan Yelü Chucai, Cengiz Han Kuzey Çin'e saldırmaya başladığında bir Budist manastırına giderek kutsal kitaplarını okumuştur. Çin kaynaklarında onun hayatı boyunca Budizm'e inandığı, Konfüçyanizm'i savunduğu ancak Taoist öğretiyi de desteklediği belirtilmiştir. Bu sebeple “Üç Öğretinin Ustası” olarak tanınmıştır. Yelü Chucai, Çin kültürünü özümsemiş, bununla birlikte Cengiz Han'ın Batı Seferi'ne katılarak önemli bir merkez olan Semerkant'ta da batı geleneğini öğrenmişti²⁵.

Özellikle vergi sistemi, posta teşkilatı ve ticaret konusunda çeşitli reformlar yapan Yelü Chucai, Moğol İmparatorluğu'na ciddi katkılar sağlamıştır. Cengiz Han döneminde Kuzey Çin topraklarını otlağa dönüştürmeyi tavsiye edenlere karşı çıkararak şarap, tuz, demir, sirke ve cevherden alınacak olan ticaret ve toprak vergilerinden her yıl belirli bir miktar gümüş ve tahıl dışında 80 bin top ipek kumaş elde edilebileceğini söylemiştir²⁶.

Cengiz Han'ın sağlığında Yelü Chucai'ın şahitliği ile halef tayin edilen Ögedey, 1229 yılında kurultayda han ilan edilmiştir. Çinli kâhin, yeni hanın cülusundan hemen önce istişareler devam ederken, Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy ile konuşmuş ve hanedan işlerinin çok mühim olduğunu belirterek erken halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Tuluy ise henüz tüm meselelerin ellerinde olmadığını ifade ederek başka bir güne ertelenmesini istemiştir. Ancak Yelü Chucai'ın buna karşı çıkararak; “Bundan uğurlu bir gün yoktur” demesi bir kehanet olarak kabul edilmiştir. Cengiz Han'ın sağlığında oğlu Ögedey'e; “Gökyüzü bize akıllı, asil ve bilgili insanlar gönderir. Bu yüzden Yelü'nün sadakatini takdir etmemiz gerekir” dediği kaydedilmiştir²⁷. Ögedey tahta çıktığında ise Chucai'a dönerek; “Sen ülkenin gerçek bir hizmetkârısın” dediği Yuanshu kayıtlarında açıkça ifade edilmektedir.

Ögedey'in saltanatı sırasında Yelü Chucai ve Mahmut Yalavaç sayesinde vergi sistemi düzenli bir hale gelmişti. Kuzey Çin'de nüfus sayımı yaptıran Yelü, bu sayede yerleşik nüfusun önemini kanıtlamıştır. Onun düzenlediği vergi politikası ise tamamen Çin geleneklerini izleyerek hane sistemini esas almaktaydı. Yani vergi gelirlerini hesaplayarak, kısa vadede yapılacak yağmalar yerine makul bir vergilendirme usûlü getiren ve bunu geliştiren kişidir²⁸.

---

²⁴ Konfüçyanizm: İsmi Konfüçyüs'ten (Kongzi, 孔子) alan bir ahlâk sistemidir. Konfüçyüs, MÖ 551'de Lu Beyliği'nde (鲁国) dünyaya gelmiştir. Onun hayatı şöyle özetlenmiştir: “On beş yaşında iken kendimi öğrenmeye verdim. Otuz yaşında irademe sahip olabildim. Kırk yaşında şüphelerden uzaklaştım. Elli yaşında göğün emrini öğrendim. Altmış yaşında sezîş yoluyla her şeyi kavradım. Yetmiş yaşında doğru olan şeylere zarar vermeden kalbimin isteklerini yerine getirebildim”. Halkın eğitimine önem veren Konfüçyüs “Öğretmenlerin Öğretmeni” olarak anılmaktadır. Düşünce yapısının temelinde “junzi (君子)” adı verilen ideal yöneticiler yer alıyordu. MÖ 479 yılında öldüğü kabul edilmektedir. Ölümünün ardından Konfüçyanizm Çin'de en etkili düşünce sistemi haline gelmiş ve 儒家(rujia) ismiyle anılmıştır. Sadece Çin ile sınırlı kalmayan söz konusu ekol, tüm Güneydoğu Asya ülkelerini etkilemiştir. Bkz. Bülent Okay, *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*, İstanbul, 2017, Fung Yulan.

²⁵ Brian Baumann, “By Power of Eternal Heaven: The Meaning of Tengri to The Government of The Pre-Buddhist Mongols”, *Extreme-Orient*, Vol. XXXV, 2013, s. 264.

²⁶ Derya Coşkun, Anıl Yasin Oğuz, “Yuan Hanedanı'nda İpek Tedarik Yöntemleri ve Vergi Tahsisatları”, *Belleten*, C. LXXXVII, S. 309, Ankara 2023, s. 452.

²⁷ Sletnava, s. 37.

²⁸ May, s. 190.

Burada Yelü Chucai ile ilgili değinmemiz gereken bir başka husus ise Mahmut Yalavaç ile aynı kişi olup olmadığı bahsidir. D’Ohsson, Mahmut Yalavaç onun aynı kişi olabileceğini iddia etmişse de bu faraziye doğru değildir. Zira Emil Bretschneider bu konuyu hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde aydınlatmıştır: “Mahmut Yalavaç’ın Müslüman olduğunu, oğlu Mesut Bey’in Türkistan ile Maveraünnehr’i yönettiği malumumuzdur. Ayrıca Yuanshi kayıtlarında göre de 1251 yılında yani Yelü Chucai öldükten sekiz yıl sonra Mahmut Yalavaç’ın Kuzey Çin’e yönetici olarak atandığını görüyoruz”²⁹.

Ögedey Han döneminde devlette epey itibar kazanan Yelü Chucai, 1231 yılında “zhonglang” (中郎)³⁰ tayin edilerek devletin yürütme, maliye ve adliye gibi tüm işlerini üstlenmiştir³¹. 1229-1240 yılları aralığında Kuzey Çin’e yönetici olarak atanan Chucai, yaptırdığı nüfus sayımından sonra Moğol hanedan üyelerine ve devletin ileri gelenlerine toprak verilmesinin halkın üzerindeki vergi ve angarya yükünü arttıracaklarını söyleyerek karşı çıkmıştır. Ayrıca halkın vergi yükümlülüğünü yerine getirebilmek için tüccarlardan aldığı borçların çok fazla arttığını gözlemlemiştir. Bu durumu şu sözlerle kaydetmiştir: “Borçlar birikip büyük rakamlara ulaştı. Yerel tüccarlar verilen borçları her yıl ikiye katlıyor. Buna sonu gelmeyen *kuzu faizi* denilir”³². Yine Yelü Chucai’ın; “At üzerinde dünyaya hâkim olunabilir ama at üzerinde dünya yönetilmez” sözüne istinaden tüccarlar ile *ortak* adı verilen bir anlaşma yapılmıştı. Böylece zikredilen zümre sadece han ve hanedan üyelerinin kendilerine sağladığı sermaye ile kâr elde etmek dışında devlet yönetimine de dâhil edilmişti. Cengiz Han ve halefi döneminde tüccarlara yarlık, berat ve payzaların verilmesi, onların Yam Teşkilatı’ndan”³³ faydalanmaları ve her türlü vergilerden muaf tutulmaları gibi imtiyazlar sağlanırken, Möngke Han dönemine gelindiğinde ise yaptıkları suistimallerden dolayı bu ayrıcalıklara son verilmiştir³⁴.

Ögedey Han’ın güvenini kazanan Yelü Chucai, devlette en yetkili kişi olan baş müşavir unvanı ile Moğol İmparatorluğu’nu nerdeyse istediği gibi yönetmeye başlamış ve tüm gayretini bürokrasiyi kurmaya sevk etmişti. Gerçekleştirdiği vergi reformuyla devlet sabit bütçeye geçmiştir. Yelü Chucai tarafından Çin’de uygulanan vergi reformu, Çin’i düzensiz vergi toplamaktan kurtarmıştır ve 1236 yılında çıkarılan vergilendirme kanunu üç temel kategoriye ayrılmıştır; toprak vergisi mülkiyete dayanmış, baş vergisi bireylerin durumuna göre tahilla alınmış ve hane vergisi ise ipekle tahsil edilmiştir³⁵.

Söz konusu devirde yapılan reformlardan bir tanesi de Yam Teşkilatı’nın yeniden düzenlenmesi olmuştur. Devlet sınırlarının genişlemesi posta sisteminin önemini

²⁹ Emil Bretschneider, “Extrat From The Si Yu Lu Ye-lü Ch’u-ts’ai’s Travels to The West 1219-24”, *Notes on Chinese Medaieval Travellers to The West*, Londra 1875, s. 110.

³⁰ İmparatorluk sekreteryasının başı.

³¹ Ganizhamal Kushenova, “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch’u Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, *Bilig*, S. XLII, 2007, s. 231.

³² Tohmas T. Allsen, “Mongolian Princes and Their Merchant Partners 1200-1260”, *Asia Major*, Vol. II, No. 2, 1989, s. 101.

³³ Moğol posta teşkilatıdır. Yam ismiyle bilinmektedir. Belirli bir güzergâh boyunca otuz beş kırk kilometre aralıklar ile kurulan istasyonlar söz konusu sistemin temelini teşkil etmekteydi. Haberleri ulaştırmakla görevli olan kişiler buralarda kısa bir süre dinlendikten sonra istasyonda bulunan yedek atlardan birini alarak yollarına devam etmekteydi. Bu şekilde sistemin sorunsuz işlemesi ve haberlerin hızlı bir şekilde ulaştırılması hedeflenmiştir.

³⁴ Şirinay Aziz, “Moğol İmparatorluğu’nda Ortak Tüccar Uygulaması ve Ortak Tüccar Uygulamasının Ming Hanedanı Döneminde Sona Erişi”, *Medeniyet Kültür Araştırmaları Belleteni İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 3, 2022, s. 54.

³⁵ Kushenova, s. 33.

kanıtlamıştır. Çünkü bahis konusu devirlerde geniş sınırları olan devletlerde muhaberat konusunda her daim gecikmeler yaşanmıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran Yelü Chucai, baş müşavir olduğu sırada posta sistemine de düzenlemeler getirerek dönemin mümkün olan en kusursuz yapısını oluşturmuştur.

Ögedey Han'ın ölümünden sonra devlet içerisinde güç kaybetmeye başlayan Yelü Chucai, naiplik makamına gelen Töregene Hatun'un³⁶ kendisine daha fazla vergi kazandıracağını vadeden Abdurrahman'a güvenmesi neticesi görevden alınmıştır. Bu durum Lao Jiang tarafından şöyle tasvir edilmiştir:

“Abdurrahman, Töregene Hatun'dan aldığı mühürlü boş kâğıdı Yelü Chucai'a götürdü ve söylediği yarlığı yazmasını istedi. Yelü Chucai ise ayakları gibi ellerinin de hasta olduğunu belirtti. Töregene Hatun bunu duyunca yarlığı yazmazsa parmaklarının kesileceğini bildirdi. Yelü Chucai ise; Otuz yıldan fazla bir süre Cengiz Han ve Ögedey için çalıştım. Hükümdarları asla hayal kırıklığına uğratmadım. Ben suçlu değilim beni öldüremezsiniz” dedi. Töregene bunu duyunca çok kızdı ancak onu öldürmedi parmaklarının kesilmesini emretti³⁷.”

Söz konusu olaydan sonra Yelü Chucai hastalığının da etkisiyle 55 yaşında iken kederden ölmüştür³⁸. Ölümünden yaklaşık olarak seksen yıl sonra “Hanedanı Yöneten Değerli Bakan Hükümetin Kurucusu Saygın ve Güvenilir Talihin Kolaylaştırıcısı” (經國議制寅亮佐運功臣), “İmparatorluğun Önderi” (太師) ve “Devletin Yüce Direği” (上柱國) unvanları ile ödüllendirilmiştir³⁹.

Eseri 西游录 (Xiyoulu)

Araştırmacıların Türkistan veya Orta Asya olarak isimlendirdikleri bölgenin Çin kaynaklarında ilk kez Han Tarihi (汉书) içerisinde “xiyu (西域)” olarak geçtiği malumdur⁴⁰. Çin tarihine genel olarak baktığımızda Avrupalıların aksine Çinlilerin yabancı memleketlere pek seyahat etmediklerini görmekteyiz. Moğolların resmî Çince tarihi olan Yuanshu ve diğer Çin kaynaklarını incelediğimizde XIII. yüzyıl boyunca sadece beş Çinli seyyahın kayıtlarına rastlamaktayız. Bunlardan bir tanesi makalemizin konusunu teşkil eden Yelü Chucai'dır. Diğer seyyahlar ve eserler ise sırasıyla; 1220 yılında Kuzey Çin'den yola çıkıp Cengiz Han ile görüşmeye giden elçinin karışık notları, Cengiz Han'ın daveti ile Semerkant'a gelen ünlü Taoist keşiş Chang Chun (长春),⁴¹ 1259

³⁶ Töregene Hatun: Kökeni konusunda tartışmalar olsa da son yıllardaki çalışmalara istinaden Nayman kabilesinden olduğu tespit edilen bu hatun Ögedey Han'ın eşi idi. Ancak han vefat ettiğinde oğlu küçük yaşta olduğu için Töregene Hatun naibe sıfatıyla devleti yönetmeye başlamıştır. Bkz. Yaşar Söğüt, “Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun”, *Journal of Universal History Studies*, C. IV, S. 2, 2021.

³⁷ Lao Jiang, s. 195.

³⁸ Ölüm tarihiyle ilgili farklılıklar mevcuttur. Tatiana Sletnava doğrudan 2 Haziran 1243 tarihini verirken, Geoffrey Humble bu tarihin, jiachen yılının beşinci ayında (甲辰) yani 7 Haziran-6 Temmuz 1244 tarihlerinde olduğunu belirtmiştir. Lao Jiang ise ejderha yılının beşinci ayının on dördüncü gününde vefat ettiği görüşündedir ve bu tarih açıkça günü net olarak belirlenemese de Haziran 1244 tarihine denk gelmektedir. J. Roux, Haziran 1242 tarihini işaret ederken; Grousset, Haziran 1244'ü, Igor de Rachewiltz ise 1243 yılını işaret etmektedir. Yuanshi kayıtlarına göre ise 1243 yılında ölmüştür.

³⁹ Geoffrey Humble, “The Biography of Yelü Chucai: Yuanshi 146.3455-65”, *The Eurapan Research Council Under The European Union's Seventh Framework Programme*, 2007-2013.

⁴⁰ Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarına Türkler: Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*, Ankara 2012, s. 3.

⁴¹ 1148 yılında dünyaya gelen Chang Chun'un esas ismi Qiu Gong (丘公) idi. Anne ve babasını küçük yaşta kaybeden Qiu Gong, sınırlı bir eğitim almış ise de sonrasında kendisini geliştirmeye başlayarak on dokuz yaşında Tao'yu benimsemiştir. Çevresi ve Cengiz Han tarafından “insan-ı kamil” olarak nitelendirilen

yılında Mengü Han tarafından Hülagü'ye gönderilen Chang Te (长特) ve Yelü Chucai'ın torunu olan Yelü Hi Liang'ın (耶魯) tuttuğu kayıtlardır.

Yelü Chucai, 1218 yılında Cengiz Han'ın hizmetine girmiş ve Batı Seferi'ne onun maiyetinde kâtip, sekreter, astronom ve kâhin olarak katılmıştı. Bu süreçte 1226 yılına kadar Orta Asya coğrafyasında bulunmuştu. Eserin tamamlanma tarihi 6 Nisan 1228 idi⁴² ancak bazı sebeplerden dolayı neşri bir sonraki yıla ertelenmişti.

Igor de Rachewiltz makalesinde seyahatnamenin başlığının Xi Youlu: Batı'ya Seyahat olmasının biraz yanıltıcı olduğunu savunmuştur. Çünkü iki kısımdan müteşekkil olan esere baktığımızda Yelü Chucai'ın yolculuk sırasında gördüklerini ve duyduklarını yazdığı kısmın sınırlı olduğunu; eserin büyük kısmının Chang Chung ile arasında geçenler hakkında olduğunu görmekteyiz. Söz konusu kısım ikinci bölümde bir konuk ve Yelü Chucai arasında soru-cevap şeklinde geçen bir diyalogdan ibarettir. Chang Chun'u Cengiz Han ile görüşmeye davet eden mektubu yazan kişi de Yelü Chucai idi. Zikredilen iki kişi Semerkant şehrinde buluşmuşlar ve birbirlerini Batı Seferi sürecinde sıklıkla görmüşlerdi. Ayrıca Yelü Chucai, Cengiz Han tarafından Chang Chun'un doktrini üzerine vaazlardan birini Çince olarak kaydetmekle görevlendirilmişti⁴³.

Yelü Chucai katıldığı bu sefer sırasında çok enteresan bir seyahatname kaleme almanın yanı sıra Semerkant ve Türkistan ile ilgili de birçok şiir yazmıştır. Bu eserlerde Taoist fikirlerin kuvvetli etkisi net olarak hissedilmektedir. Kaleme alınan bu seyahat notları ünik bir eserdir ve asıl nüshası şu anda elimizde mevcut değildir. Söz konusu eser tahminen altı yedi yüz yıl boyunca tarihin tozlu raflarında saklı kalmıştır. Çünkü buradaki esas sorun Yelü Chucai ve oğlu arasındaki din farkı idi. O her ne kadar üç temel öğretiye⁴⁴ uygun yaşamış ise de oğlu koyu bir Taoist idi ve babasının ölümünden sonra kitabı bir daha neşrettirmemişti. Bu noktada Igor de Rachewiltz eserin Yelü Chucai'ın yaşadığı dönemde sınırlı sayıda çoğalttığını ve bunu yakın dostları arasında yaydığı için nadir bir eser haline geldiği görüşündedir.

1926 yılında Tokyo'da Profesör Kanda Kiichori tarafından *Imperial Household Library*'de eserin bir nüshası bulunmuş ve düzenlenerek 1927 yılında yayımlanmıştır. Daha sonra Lo Chengyü'ye gönderilen bu nüshada bazı baskı hataları düzeltilerek birkaç ay sonra tekrardan neşredilmişti. Kısa bir süre sonra ise yine Tokya'da *Nikaku Bunko*'da başka bir nüsha daha bulunmuştur. Ancak araştırmacılar söz konusu nüshaların eserin ilk kayıtları olmadığı kanaatinde dirler. Bunu sebebi ise ilk kısımdaki güzergâhın kısa bir şekilde verilmiş olmasıdır. Muhtemelen Yelü Chucai'ın kaleme aldığı seyahat notları en az Chang Chun'un notları kadar detaylıydı ancak sonradan hülasa edilerek daha kısa hale getirilmişti.

Eser Klasik Çince olmasına rağmen 1981 yılında Çin'de 中華書局 (Zhong Hua Shuju) isimli yayınevi tarafından Mandarin'e aktarılmıştır. 1962 yılında *Monumenta Serica* isimli derginin yirmi birinci sayısında Igor de Rachewiltz tarafından Klasik

---

Chang Chun, eserlerinden de anlaşıldığı üzere yaşam iksiri yapımını ciddi bir şekilde ele almıştır. 1219 yılında Cengiz Han tarafından davet edilen bu zat yola çıkarak binlerce kilometre yol katetmiş ve 1222 yılında ikili arasında üç görüşme gerçekleşmiştir. Chang Chun'un verdiği cevaplar Cengiz Han'ı tatmin etmemiş ise de ona saygı duymuştur. Bunun en iyi kanıtı ise Chang Chun'un 1224 yılında Çin'e geri döndükten sonra Cengiz Han'ın ona yazdığı dört mektuptur. 1227 yılında Çin topraklarında ölmüştür. Bkz. Chang Chun, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, çev. Gülşah Hasgüçmen, İstanbul, 2019.

⁴² Eserin sonunda yazılış tarihi 'wuzi yılının qingming günü' olarak açıkça belirtilmiş ve tarih Igor de Rachewiltz tarafından tespit edilmiştir.

⁴³ Rachewiltz, s. 3.

⁴⁴ Çin'deki üç temel öğreti yukarıda da ifade edildiği gibi Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm'dir.

Çinceden İngilizceye yapılan bir çevirisi de mevcuttur. Ancak Türk tarihi açısından fevkalâde ehemmiyeti haiz bu kaynak yurdumuzda etraflı bir şekilde maalesef incelenmemiştir. Bunun temel sebebi ise Çince bilen araştırmacıların eksikliğidir. Seyahatnamenin orijinal Çince metni esas alınmış ve tarafımızca dilimize tercüme edilmiştir. Kısa süre içerisinde kitap olarak basılması umulmaktadır.

Uluslararası alanda konu ile ilgili yapılan çalışmalar da oldukça kısıtlıdır. Çin’de ise doğal olarak diğer ülkelere kıyasla daha fazla inceleme mevcut ise de bunlar müstakil eserler olarak neşredilmemiş; kitap bölümleri ve lisansüstü tezleri olarak kaleme alınmıştır. Lakin söz konusu eserlerde de Yelü Chucai’ın Moğollar ile olan ilişkisi değil Çin’deki yaşamından bahsedilmiştir. Rachewiltz tarafından 1962 yılında yapılan İngilizce tercüme ile 1981 yılında Geleneksel Çince Mandarin’e yapılan transkripsiyon dışında herhangi bir çalışmanın bulunmaması büyük bir eksikliklerdir.

Yurdumuzda şimdiye kadar incelenmemiş Çince bir eser olan Xiyoulu adlı seyahatnamenin verdiği bilgiler ışığında Türk ve Moğol tarihinin belirli bir dönemini aydınlatmak amacıyla bir kitap hazırladık. Basım aşamasına gelen bu eserle sadece “Cengiz Han’ın Çinli müşaviri” olarak geçirilen Yelü Chucai ile seyahat notları hakkında detaylı bilgiler sunmayı ve Türk tarihine küçük de olsa bir katkı yapmayı amaçlıyoruz.

Kaynakça

- Allsen, Thomas T., “Mongolian Princes and Their Merchant Partners 1200-1260”, *Asia Major*, Vol. II-No. 2, 1989, s. 83-126.
- Arslan, Hammet, “Budizm’in Çin’e Girişinde İpek Yolu’nun Önemi ve İşlevi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII-Sayı: 1, 2018, s. 1-21.
- _____, “Budizm”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni* C. I, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Atık, Kubilay, “Kitan Dilinde Yazılmış Materyallere Genel Bakış”, *Şarkiyat Mecmuası*, S: XXXVIII, Yıl: 2021, s. 125-136.
- Aziz, Şirinay, “Moğol İmparatorluğu’nda Ortak Tüccar Uygulaması ve Ortak Tüccar Uygulamasının Ming Hanedanı Döneminde Sona Erişi”, *Medeniyet Kültür Araştırmaları Belleteni İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II-S: 3, 2022, s. 54-73.
- Barthold, W., *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, çev. Seniha Sami Moralı, Ankara 2020.
- Baumann, Brian, “By the Power of Eternal Heaven: The Meaning of Tenggeri to the Government of the Pre-Buddhist Mongols”, *Extreme-Orient*, No. 35, 2013, s. 233-284.
- Bilal, Metin, “Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerindeki Etkisi”, *Anasay*, C. VI, 2018, s. 63-80.
- Bretschneider, Emil, “Extrat From The Si Yu Lu Ye-lü Ch’u-ts’ai’a Travels to The West, 1219-24”, *Notes on Chinese Mediaeval Travellers to The West*, Londra, 1875, s. 108-119.
- _____, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, Londra, 1910.
- Buell, Paul D., “Cinggis-qan as The Third Man”, *Mongolian Studies*, Vol. XXIX, 2007, s. 57-68.

- _____, Kolbas, Judith, “The Ethos of State and Society in The Early Mongol Empires: Chinggis Khan to Güyük”, *Cambridge University Press on Behalf of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. XXVI- No: 1/2, 2016, s. 43-64.
- Chang Chun, *Cengiz Han 'in Ölümsüzlük Arayışı*, çev. Gülşah Hasgüçmen, İstanbul 2019.
- Corradini, Pietro, “The Chinese Imperial Astronomical Office and The Jesuit Missionaries” *Rivista Degli Studi Orientali*, Vol. LXVIII, 1994, s. 339-350.
- Coşkun, Derya, Oğuz, Anıl Yasin, “Yuan Hanedanı'nda İpek Tedarik Yöntemleri, Vergi ve Tahsisatları”, *Belleten*, C: LXXXVII-S: 309, 2023, s. 439-471.
- Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013.
- Çin Düşüncesi ve Kültürü Temel Kavramları-I, çev. Aykut Dal-Bülent Okay, İstanbul 2021.
- Di Cosmo, Nicole, Frank, Allen, Golden, Peter, *İç Asya Tarihi*, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul 2022.
- Eberhard, Wolfram, “Türkistan Seyahatnamesi 1218”, *Belleten*, C. VIII-S: 29, 1944, s. 137-142.
- _____, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2000.
- _____, *Çin Tarihi*, Ankara 2019.
- _____, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1996.
- Ebrey, Patrica Buckley, Zhang, Cong Ellen, Yao, Ping, “Peaceful Abodes Account of Their Homes by Yelü Chucai (1190-1244) and Xie Yingfang (1296-1392)”, *Chinese Autobiographical Writing University of Washington Press*, 2023, s. 129-134.
- Feng Huanzhen, “Lun Yelü Chucai Qin Chan Yiwei De Win Xue Guan” *Zhong Shan Daxue*, S. 51, China, 2011, s. 138-151.
- Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1980.
- _____, *Çin Tarihi*, çev. İlhan Aslan, İstanbul, 2023.
- Güç, Ahmet, “Konfüçyüsçülük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, 2002, s. 167-170.
- _____, Sert, Ekrem, “Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. V, S: 12, 2020, s. 3-28.
- Holcombe, Charles, *Doğu Asya Tarihi*, çev. Muhammed Murtaza Özeren, İstanbul 2021.
- Humble, Geoffrey Frank, “The Biography of Yelü Chucai: Yuanshi 146.3455-65”, *The European Research Council Under The European Union's Seventh Framework Programme*, 2007-2013.
- _____, “*Biographical Rhetorics: Narrative and Power in Yuanshi Biography*”, PhD Theses, University of Birmingham, England, 2017.
- Jaivin, Linda, *Kısa Çin Tarihi*, çev. Gaye Yavuzcan, İstanbul 2023.
- Kaya, Murat, “Budizm'in Misyon Anlayışının Temelleri”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, 2021, s. 24-44.
- Kushenova, Ganizhamal, “Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, *Bilig*, S: 42-Yıl: 2007, s. 229-242.
- Lao Jiang, *Yelü Chucai*, Beijing 1996.
- Laozi, *Shendao*. <https://ctext.org/heshanggong/1/ens> (Erişim tarihi:05.02.2024)
- Liu Lixiang, “Yidai Ming Xiang Yelü Chucai”, *Gejie*, No: XXIII, 2019, China, s. 60-63.
- May, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, İstanbul 2021.
- _____, *Moğol Savaş Sanatı*, çev. Mustafa Uyar, İstanbul 2023.
- Okay, Bülent, *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*, İstanbul 2017.

- Onat, Ayşe, *Çin Kaynakların Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*, Ankara, 2012.
- Rachewiltz, Igor de, “Personnel and Personalities in North China in The Early Mongol Period”, *Jornal of The Economic and Social History of Orient*, Vol. IX- No: 1/2, Yıl: 1966, s. 88-144.
- _____, “The Hsi-Yu Lu By Yeh-lü Ch’u-Ts’ai”, *Monumenta Serica*, Vol. XXI, 1962, s. 11-128.
- _____, “The Secret History of The Mongols”, *The Mongolia Society Bulletin*, Vol. IX- No. 1- Yıl: 1970, s. 55-69.
- Sletnava, Tatiana, “Yelü Chucai’s Movement in The Mongolian Court Describd in Yuanshi”, *Journal of East Asian Cultures*, C: I- Yıl: 2022, s. 33-44.
- Söğüt, Yaşar, “Moğol İmpratorluğu’nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun”, *Journal of Universal History Studies*, C: IV-S: 2-Yıl: 2021, s. 212-228.
- Su Tianjue, *Yuanchao Mingchen Shilüe, Brief History of Famous Officials in Yuan Dynasty*, Shanghai 1936, Chinese Collection.
- Tezel, Aybike Şeyma, “A Study on China’s Only Female Ruler Wu Zetian (s.1-113)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2009.
- Togan, İsenbike, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Türkler*, C: VIII, Yıl: 2002, s. 377-415.
- Tümer, Günay “Budizm,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI, 1992, s. 352-360.
- Whaley, Mark A., “An Account of 13th Century Qubchir of The Mongol ‘Great Courts’”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C: LIV- S:1-Yıl: 2001, s. 1-84.
- Yang, Qiao, “Like Stars in The Sky: Networks of Astronomers in Mongol Eurasia”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. LXII, 2019, s. 388-427.
- Yıldırım, Kürşat, “Tunguz Halkı Üzerine Araştırmalar-II: Curçen’ler” *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, C: CXVIII-S: 233, 2018, s. 11-26.
- Yitik, Ali İhsan, “Taoculuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XL, 2011, s. 10-12.
- Yulan, Fung, *Çin Felsefesi Tarihi*, çev. Fuat Aydın, İstanbul, 2009.
- Xin Yuan Shi*, 127.